

Prof. dr. sc. Dušan Nećak,
redoviti profesor Odsjeka za povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Ljubljani

JUGOSLOVANSKI ODNOS DO TRSTA JUNIJ-SEPTEMBER 1945 – KARDELJEV NAČRT NA LONDONSKI KONFERENCI SEPTEMBRA 1945.

Povzetek

Prispevek obravnava doslej manj znano problematiko ideje/načrta o rešitvi vprašanja mesta Trst, katere glavni avtor je bil Edvard Kardelj. Ta se je priklonil in v celoti prevzel strokovno argumentacijo, ki so jo pripravili v prvi vrsti slovenski in hrvaški znanstveniki. Gre za čas pred prvim zasedanjem sveta zunanjih ministrov septembra 1945 v Londonu. Na tem zasedanju je jugoslovanska delegacija, ki jo je vodil takratni podpredsednik zvezne vlade Edvard Kardelj, 18. septembra 1945 predložila spomenico, ki je vsebovala predlog načrta rešitve vprašanja Trsta. Načrt je nastajal nekako v mesecih od maja do septembra 1945 in je za mesto Trst predvideval popolno avtonomijo, tudi v obliki statusa sedme federalne enote DFJ, za luko Trst pa status svobodnega pristanišča pod mednarodno upravo. Podrobno argumentirana spomenica je požela priznanje celo nasprotnikov jugoslovanskih zahtev, vendar je o usodi Trsta odločila "visoka politika", kjer strokovni argumenti niso imeli posebne teže.

Ključne besede: Tržaško vprašanje, Jugoslavija, Edvard Kardelj, načrt rešitve vprašanja Trsta (18. septembra 1945.), status svobodnoga pristanišča pod mednarodno upravo

Problematike, ki jo navadno, čeprav ne najbolj točno, označujemo kot tržaško vprašanje, ni mogoče v celoti prikazati v enem predavanju. Dokaz za to je obširna literatura. Na tržaško vprašanje in z njim vprašanje usode Julijske krajine oziroma tistega dela te dežele, ki je bil pretežno naseljen s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom in je po prvi svetovni vojni ostal zunaj meja Jugoslavije, je mogoče gledati z različnih zornih kotov. Po drugi svetovni vojni je namreč postalo to vprašanje eno najpomembnejših vprašanj hladne vojne in miru v Evropi, eno od ključnih vprašanj reševanja slovenskega narodnega vprašanja v okvirih programa Zjedinjene Slovenije, pomemben kamen spotike dvostranskih odnosov med Italijo in Jugoslavijo in preizkusni kamen italijanske povojne politike, ko je šlo za ohranitev integritete italijanske države. Na sploš-

no mislimo, da je tržaško vprašanje omejeno na prvih devet let po vojni, do sklenitve tako imenovanega Londonskega sporazuma o soglasju 5. oktobra 1954, ki je končal najbolj razburljivo fazo reševanja tega vprašanja. Gotovo pa je, da tržaško vprašanje v njegovih mednarodnopravnih razsežnostih ni bilo rešeno vse do 10. novembra 1975, ko je bil podpisan Osimski sporazum. Če pa nanj gledamo tudi z narodno-manjšinskega vidika, lahko rečemo, da še vedno ni povsem rešeno. Vsekakor pa drži, da bo tržaško vprašanje s slovenskega vidika v najširšem smislu najbolje »rešeno« z odprto mejo med obema državama in s še tesnejšimi stiki Slovencev iz bivše cone A Svobodnega tržaškega ozemlja z matičnim narodom v Sloveniji ter Italijanov iz bivše cone B Svobodnega tržaškega ozemlja z italijanskim matičnim narodom.

Tu predstavljam morda najmanj znane elemente reševanja tržaškega vprašanja ob koncu vojne, saj sodi vprašanje Trsta, njegove usode in razvoja v prvih letih po vojni med tista vprašanja slovenskega, hrvaškega, italijanskega in občega zgodovinopisja, ki so med najbolj obdelanimi in je kaj bistvenega težko dodati k že ustvarjeni zgodovinski podobi, še posebej, če nanjo gledamo s pozitivističnega stališča.

Zgodovinopisje je problematiko tržaškega vprašanja že periodiziralo. Sam si bom dovolil nekoliko drugačno periodizacijo, saj mi to korekcijo dovoljujejo gradivo in spoznanja, ki so mi na razpolago. Navajam le najbolj grobo izrisano periodizacijsko shemo.

Prvo razdobje reševanja tržaškega vprašanja sodi že v čas pred koncem druge svetovne vojne in ni predmet našega razpravljanja. Drugo razdobje omejujem z datumom od 1. maja do 12. junija 1945, kar sodi v klasično periodizacijo. Zgodovinarji navadno periodizirajo naslednje časovno razdobje od odhoda jugoslovanskih enot 12. junija 1945 (po določilih 4. člena beograjskega sporazuma) do začetka zasedanja mirovne konference v Parizu 29. julija 1946. Četrto časovno razdobje označuje čas trajanja mirovne konference – do 15. oktobra 1946, peto traja od ratifikacije mirovne pogodbe z Italijo 15. septembra 1947 in šesto imenujemo čas veljavnosti in neuresničenja določil mirovne pogodbe z Italijo, ki zadevajo Svobodno tržaško ozemlje, to je do 5. oktobra 1954 s podpisom Londonskega sporazuma o soglasju.

V tretjem časovnem razdobju, to je od junija 1945 do julija 1946, pa je treba določiti še eno črto mejnico, vsaj kar zadeva odnos Jugoslavije do reševanja tržaškega vprašanja. Do septembra-oktobra 1945, torej do konca prvega pripravljalnega sestanka zunanjih ministrov petih velesil (tudi Kitajske), ko je v Jugoslaviji zorela in dozorela ideja o povojnem položaju Trsta kot najpomembnejšem mestu bivše Julijske krajine.

Za jugoslovansko in z njim slovensko narodnoosvobodilno gibanje je bilo združevanje etničnega prostora vseh jugoslovanskih narodov ena primarnih

nalog. Zato ni čudno, da je Edvard Kardelj že decembra 1942 jasno začrtal politiko slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja do tistih delov slovenskega etničnega ozemlja, ki niso bili v sklopu Jugoslavije. V pismu Titu o položaju v Sloveniji je med drugim zapisal: »Glede na to: v našem boju ali bolje v naših »vojnih ciljih« smo jasno sprejeli zahtevo po priključitvi celotne Primorske s Trstom kot avtonomnim mestom in Koroške s Celovcem. Če tega ne bi storili, je že sedaj popolnoma jasno, da bi dali orožje v roke mihailovičevcem, ki v svoji ilegalni literaturi zahtevajo vse mogoče. Razen tega smo to vprašanje v vodstvu precej prediskutirali in prišli do zaključka, da so vse te zahteve pravilne s stališča pravice vsakega naroda do samoodločbe. Tako Trst kot Celovec sta popolnoma obkrožena s slovensko okolico, kar je tudi Lenin imel za odločilno dejstvo pri opredeljevanju mest. V socializmu seveda to vprašanje sploh ni važno, niti bi se za nas postavljalo. Toda mi smo na stopnji narodnoosvobodilne vojne, pa moramo zaradi tega ta vprašanja postavljati tako, kakor se postavljajo v okviru kapitalizma. Od tod izhaja naše sedanje stališče nasproti Trstu.«¹

Taka opredelitev do tržaškega vprašanja se med drugo svetovno vojno ni več spremenila. Na drugem zasedanju Avnoja 29. novembra 1943 je bila potrjena z odlokom o priključitvi Slovenskega Primorja k Jugoslaviji, ideja o avtonomnosti Trsta pod jugoslovansko suverenostjo pa je ostala živa vse do leta 1945 in naprej. Naj omenim, daje tudi londonska emigrantska vlada na čelu z dr. Ivanom Šubašičem privolila v podobne zahteve do Italije, kar zadeva Trst. Dr. Šubašič je namreč 15. februarja 1945, pred odhodom iz Londona, izjavil, da je kraljevska vlada izdelala spomenico, ki jo je izročila političnim krogom v Londonu, v kateri je kot pravično mejo z Italijo postavila Soško dolino, in to tako, da bi dolina ostala italijanska, planinski rob pa jugoslovanski. Po načrtu kraljevske vlade naj bi Trst in Reka prišla pod Jugoslavijo, kjer bi imela neke vrste avtonomijo, Gorica pa bi pripadla Jugoslaviji brez omejitev.²

O usodi Trsta sta se že med vojno dogovarjali in pogovarjali tudi komunistični partiji severne Italije in Slovenije, pa tudi med Komunistično partijo Slovenije in vodstvom odporniškega gibanja za severno Italijo (CLNAI) je bila vrsta stikov zaradi tega. Tudi o tem obstaja obširna literatura in cela vrsta strokovnjakov in bivših političnih akterjev se je ukvarjala in se še ukvarja s to problematiko. Sam se kot nespecialist za to področje omejujem le na ugotovitev, da so pogovori z vodstvom odporniškega gibanja za severno Italijo propadli jeseni 1944, saj so Italijani še naprej zahtevali stare rapalske meje, stiki

¹ Jesen 1942, Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963, str. 179

² Keesing's, Archiv der Gegenwart, Wien 1945, str. 97/D

med obema partijama pa so obrodili sadove zlasti v skupnem protinacističnem boju in pri osvoboditvi Trsta.

Tržaško vprašanje se je zaostriło 1. maja 1945, ko je bil Trst osvobojen oz. so vanj stopile jugoslovanske/slovenske in zahodne zavezniške enote. Spor v zavezniškem taboru se je prenesel tudi na Trst, vendar so bila jugoslovanska stališča v tistih dneh po osvoboditvi mesta jasna: Jugoslovanska vojska je edina osvoboditeljica mesta, angleška vojska ne more nastopati kot okupacijska sila, civilno oblast v mestu naj prevzame italijansko-slovenski narodnoosvobodilni odbor. V Trst naj bi prišlo čim več jugoslovanske vojske, ki naj bi zasedla tudi most čez Sočo in naj ne bi dovolila čezenj nikomur brez posebnega dovoljenja. Trst je bil za Jugoslavijo tako pomemben, da je bila pripravljena počasneje osvobajati Slovenijo, kakor pa da bi ga zapustila.³ Deveti korpus Jugoslovanske armade je celo dobil ukaz, »naj pusti svobodni teritorij in vse ostalo, ker je vprašanje (osvoboditve Trsta, op. p.) iznad vseh drugih vprašanj«. ⁴ Osvoboditev Trsta je bila v zadnjih dneh aprila tudi prva partijska naloga.⁵

Dogajanja v maju in juniju, v času tako imenovanega štiridesetdnevnega jugoslovanskega vladanja v Trstu, sodijo v tisto epizodo reševanja tržaškega vprašanja, ko je prišlo do neposrednega nasprotovanja med zavezniškimi in jugoslovanskimi oblastmi in enotami. Jugoslovanska politika do Trsta je bila tudi takrat usmerjena v doseg njegovega avtonomnega statusa v okviru jugoslovanske suverenosti. Jasno je namreč bilo – zaradi zavezniške politike in italijanskega nasprotovanja – da Jugoslavija nikakor ni mogla računati na brezpogojno priključitev Trsta kot dela slovenskega etniškega ozemlja. Na drugi strani pa je bilo tudi očitno, da vojaška osvoboditev Trsta še ni zadosten razlog za rešitev tržaškega vprašanja v prid Jugoslaviji. Ta problematika se je prenesla na diplomatsko raven, na pripravo na mirovno konferenco, ki naj bi dokončno odločala o mejah med Jugoslavijo in Italijo. Časovno gre za dogajanje od konca junija do začetka oktobra 1945.

Prvo zasedanje sveta zunanjih ministrov je bilo predvideno v Londonu 11. septembra 1945 in do tega časa je bilo treba izdelati konkreten predlog za rešitev tržaškega vprašanja. V grobih orisih ga najdemo zapisanega že med tako imenovano majsko krizo. Dne 13. maja 1945, ko je bila v tržaški mestni palači ob navzočnosti vojaških misij vseh štirih velesil predana oblast Osvobodilnemu svetu za Trst, je med drugimi spregovoril tudi poveljnik komande mesta Trsta generalmajor Dušan Kveder in dejal: »Še en glavni razlog je bil (za

³ Depeša z dne 5. maja 1945, št. 55, št. 56, arhiv CK ZKS

⁴ Depeša z dne 29. aprila 1945, št. 192, arhiv CK ZKS

⁵ Ibid.

predajo oblasti, op. p.), s tem korakom so jugoslovanske vojaške oblasti javno deklarirale, da se mestu, ki ima večino prebivalstva italijanskega izvora, ko bo rešeno vprašanje pripadnosti k Jugoslaviji, da najširšo avtonomijo v okviru demokratične federativne Jugoslavije. Ta avtonomija je popolnoma v soglasju z notranjimi načeli, na katerih temelji naša ideja avtonomije, na zgodovini, kije v popolnem nasprotju z režimom fašistične vlade, kije zatirala avtonomijo mesta. Ko danes Osvobodilni svet sprejema na svoja ramena vso civilno oblast, garantiram vso podporo vojaške oblasti civilni oblasti v Trstu ...⁶

Ko je mestni narodnoosvobodilni odbor sredi maja 1945 prevzel oblast, je takoj izdal deklaracijo o avtonomnem Trstu,⁷ sa slovensko politično vodstvo pa je vztrajalo pri obnavljanju atributov in simbolov tržaške avtonomnosti, ki jih je fašistična Italija odstranjevala.⁸

V zvezi z noto, ki so jo vladi Demokratične federativne Jugoslavije izročile Velika Britanija in Združene države Amerike o vprašanju vojne okupacije Istre, Trsta in Primorske, je jugoslovansko ministrstvo za informacije 21. maja 1945 izdalo sporočilo, v katerem najdemo tudi elemente poznejšega celotnega predloga o usodi Trsta: »Potrebe naših zaveznikov v pogledu pristanišča in prometnih zvez so popolnoma zagotovljene v duhu razgovora med maršalom Titom in maršalom Alexandrom, ob priliki zimskega obiska maršala Alexandra v Beogradu.«⁹ Naslednjega dne pa je beograjska Borba zapisala: »...Resnično je bila Jugoslavija pripravljena, da to vprašanje reši na demokratičen način in v soglasju z zainteresiranimi strankami. Jugoslovanska vlada, ki je jasno razložila svoje stališče, je naglašala dejstvo, da ne misli enostransko priključiti tega ozemlja pred mirovno konferenco, ki bo dokončno rešila vprašanje Primorja; Istre in Trsta, odnosno pred morebitnim neposrednim sporazumom med Italijo in Jugoslavijo, da je Jugoslavija zato pripravljena pogajati se tudi o sedanjem položaju tega ozemlja, da bi bilo mogoče sporazumno z zavezniki najti rešitev, ki bo zadovoljila ene in druge in ki ne bo v nasprotju z interesi prebivalstva samega na tem ozemlju.«¹⁰

Glavni, vendar ne edini, avtor jugoslovanskega predloga o avtonomiji Trsta je bil Edvard Kardelj. Ze 15. maja 1945 je v intervjuju obširno pojasnil svoje videnje bodočega položaja Trsta, Primorske in Istre. Najprej je poudaril dejstvo, da Jugoslavija zahtevale svoje etnične meje, ki jih je izgubila po prvi svetovni vojni, v nadaljevanju pa je podčrtal naslednja izhodišča jugoslo-

⁶ Branko Babič. Primorska ni klonila, Ljubljana 1982, str. 396.

⁷ Depeša, št. 88, 14. maja 1945, arhiv CK ZKS.

⁸ Depeša, št. 91, 14. maja 1945, arhiv CK ZKS.

⁹ Slovenski poročevalec, Ljubljana, 21. maja 1945, str. 1.

¹⁰ Ibid., 22. maja 1945, str. 1.

vanske politike: »...Nekateri so pripravljene, da nam priznajo slovensko in hrvaško ozemlje razen mesta Trsta. Pri tem se sklicujejo na načelo pravice in naglašajo, da je Trst povečini italijansko mesto. Resnica je, daje Trst povečini italijansko mesto z znatno slovensko manjšino. Pustimo ob strani dejstvo, da mesto Trst samo po sebi ne more biti niti samostojno pristanišče niti ne more biti priključeno Italiji, ne da bi se ponovno priključila slovenska ozemlja, s čimer bi se slovenskemu prebivalstvu zgodilo prav tisto, čemur se hočejo ti »dobronamerni« ljudje izogniti v odnosu do Italijanov. Poleg tega je znana stvar, da pripada mesto svojemu zaledju, in ne obratno. Mesta so bila denacionalizirana s spretnimi in nasilnimi ukrepi in vas je bila činitelj, v katerem je bila ohranjena narodnost ... V gospodarskem pogledu bi bilo slovensko zaledje brez Trsta popolnoma pokvečeno in obratno: Trst se ne bo mogel nikoli normalno razviti brez oslombe na to ozemlje, preko katerega gredo pota s srednjo Evrope in Balkana. To ve tudi sam Trst, ki je v času, ko je bil pod Italijo, stalno propadal... Vprašanje Trsta je obenem tudi vprašanje zagotovitve miru za Jugoslavijo in Srednje Evropo ... Prepričani smo, da ne bodo profitašistične sile italijanskega naroda prekrižale račune fašističnim ostankom, ki bi hoteli, da se ponovno opomorejo s pomočjo protijugoslovanske gonje in na škodo samega italijanskega naroda ... Za nas pomeni Trst točko, ki veže narode z italijanskim ... Mi smo bili vedno sovražniki šovinističnega nacionalizma, toda mislimo, da odklanjanje šovinističnega nacionalizma nikakor ne pomeni, da smo anacionalni in da ne čutimo nikake odgovornosti za narod, s katerim hočejo ravnati kot z drobižem na podkupovanje. Čutimo to odgovornost in istočasno v popolnosti priznavamo nacionalne pravice italijanskega naroda v primorskih krajih. Glede na specifičen položaj Trsta kot otoka v slovenski okolici bi bilo najbolj pravilno, da dobi Trst v sestavi Jugoslavije avtonomijo, ki bo zagotovila Italijanom v Trstu vse nacionalne pravice, svobodni kulturni razvoj in ki bo obenem omogočila, da bo Trst pomorski emporij za Jugoslavijo in istočasno svobodno pristanišče za srednjeevropske dežele, ki teže k njemu.«¹¹

Tako usmeritev jugoslovanske in slovenske politike do Trsta je podpiralo tudi prebivalstvo v Jugoslaviji. V tistih kriznih majskih dneh so potekale deloma organizirane večinoma pa spontane manifestacija za manifestacijo, od vseh strani so prihajale brzozjavke z zahtevami po priključitvi Trsta.¹² To je bil čas nekakšne evforije, ki jo je mogoče razumeti le kot posledico zmagovite vojne in prepričanosti o upravičenosti jugoslovanskih zahtev. Tudi jugoslovanska

¹¹ Ibid., 15. maja 1945, str. 1.

¹² Več o tem glej tudi: Dušan Nečak; Slovenska propaganda v času nastajanja mirovne pogodbe z Italijo. *Zgod. čas.*, 1997, let. 51, št. 4, str. 555-573.

znanstvena javnost je dokazovala upravičenost zahtev svoje vlade. Med najpomembnejšimi dokumenti tega časa je gotovo zbornik razprav z naslovom *Oko Trsta*, Beograd 1945. Jugoslovanski poznavalci so obširno utemeljevali zahteve Jugoslavije, jaz pa bom le v točkah sumiral njihove ugotovitve o gospodarskem področju:

1. Trst lahko cveti kot pomorsko pristanišče in industrijsko mesto le, če bo imel zaledje. Zato naj pripada tisti državi, ki ima zaledje.
2. Trst je zaradi zgodovinskega razvoja postal gospodarska celota z gospodarstvom slovenskega naroda. Oživitev prometa skozi Trst lahko doseže le Jugoslavija, če mu da vlogo glavnega pristanišča in ga naveže tudi na Avstrijo, Češkoslovaško, Madžarsko, Bavarsko in Romunijo.
3. Zaradi uvožno-izvoznih struktur jugoslovanskega gospodarstva lahko le Jugoslavija spremeni pretežno uvozni značaj tržaškega pristanišča.
4. Samo Jugoslavija lahko s politiko enakopravnega sodelovanja z vsemi gospodarskimi podjetji ne glede na narodnost zagotovi razvoj tržaškega tržišča.
5. Le Jugoslavija lahko omogoči obnovo trgovske mornarice, ne da bi umetno forsirala neekonomske linije in mornarico zaradi prestiža.
6. Tržaška industrija bi lahko imela vodilno vlogo pri obnovi Jugoslavije, ki bi bila tudi trajen kupec njenih izdelkov.
7. Proizvodnja električne energije v Sloveniji bi lahko bila osnova za razširitev industrijske baze Trsta.
8. Jugoslovanska železniška mreža je edina lahko temelj za razvoj Trsta, ki je življenjsko odvisen od komunikacij z zaledjem.

Prepričani so bili, da bi bil Trst brez Jugoslavije mrtvo mesto.¹³

V prid priključitvi Trsta k Jugoslaviji so govorili tudi narodnostni, demografski, zgodovinski in drugi razlogi, ki pa so jih še obširneje kot v knjigi *“Oko Trsta”* obdelali strokovnjaki v spomenici, ki jo je pokrajinski narodno-osvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst malo kasneje izročil mednarodni komisiji za razmejitev.¹⁴

Jugoslovanska politika je utemeljitve strokovnjakov v celoti sprejela. V obširnem članku z naslovom *Upravičenost naših zahtev po priključitvi Primorske k Demokratični federativni Jugoslaviji* je “Slovenski poročevalec” v celoti povzel prispevek Dušana Blagojeviča iz Borbe. Ta je na začetku zasedanja sveta zunanjih ministrov velesil v Londonu na široko predstavil

¹³ *Oko Trsta*, Beograd 1945, str. 96-98.

¹⁴ Julijska krajina v bobu za samoodločbo in priključitev k FLRJ, rokopis, arhiv CK ZKS.

jugoslovanske utemeljitve,¹⁵ v katerih je še posebej podčrtal zgodovinski vidik vprašanja oziroma genocidno fašistično politiko do Slovencev in Hrvatov v bivši Julijski krajini.

Pred začetkom zasedanja sveta zunanjih ministrov je začasna ljudska skupščina v Beogradu sprejela tudi tale sklep: »Začasna ljudska skupščina Demokratične federativne Jugoslavije naroča vladi, da na bližnji konferenci ministrov za zunanje zadeve v Londonu, izražajoč enotno željo vseh jugoslovanskih narodov, zastavi ves svoj trud, da bo Jugoslaviji priznana pravica do onih dežel, ki so bile z mirovnimi pogodbami po pretekli vojni v nasprotju z načelom samoodločbe naroda priključene Italiji, pa so sestavni deli Jugoslavije kot celote v narodnostnem, zemljepisnem in gospodarskem pogledu. To so Slovensko Primorje, Beneška Slovenija, Trst, Reka, Zadar in otoka Lastovo in Palagruža.«¹⁶

Podpore jugoslovanskim zahtevam je bilo slišati z več koncev Evrope. Tako je glasilo češke narodne socialistične stranke Slobodne Slovo 3. septembra 1945 objavilo članek, v katerem je zahtevalo priključitev Trsta k Jugoslaviji zaradi ekonomskih, zemljepisnih in narodnopравnih razlogov ter ugotavljalo, da Trst lahko postane pristanišče srednje Evrope le, če bi pripadel Jugoslaviji. Za 6. september so sklicali celo manifestacijo v Pragi pod geslom Smrt Jugoslaviji.¹⁷ Dan po objavi članka v češkem časopisju je o bodočnosti Trsta pisal tudi "Corriere di Trieste", ki je sodil, da je perspektiva Trsta v priključitvi k Jugoslaviji, saj bo drugače postal »malo ribiško pristanišče«.¹⁸ Palmiro Togliatti pa je nekaj dni kasneje v "L'Unita" zapisal »...danes ne bi obstojalo vprašanje italijanskih zapadnih, severnih in vzhodnih mej, če se ne bi vodila zadnjih 20 let pretirana nacionalna politika...«¹⁹ Trdil je, da mora italijanska narodnostna politika biti zvesta oni vodilni ideji, ki so jo zastopali Cavour, Mazzini pa tudi Giolitti, po kateri mora biti italijanski narod prijatelj in sodelavec slovenskih narodov na Jadranskem morju. Članek se je končal z besedami: »Zaradi teh razlogov so komunisti v Italiji nasprotniki narodnostne kampanje, ki je organizirana v smislu zunanje politike in tako v zvezi z vprašanjem Trsta. Zaradi tega smatramo za zločinsko kampanjo laži in sovraštva, ki se vodi proti Jugoslaviji.«²⁰ Seveda nas teh navedenih nekaj drobcev podpore jugoslovanskim zahtevam ne sme zazibati v varljivo iluzijo, da ni bilo tudi nasprotnih mnenj. Ta so postala, kot vemo, odločilna pri nadaljnjem razvoju dogodkov.

¹⁵ Slovenski poročevalec, Ljubljana, 15. septembra 1945, str. 2.

¹⁶ Ibid., 28. avgusta 1945, str. 1.

¹⁷ Ibid., 5. septembra 1945, str. 1.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid., 15. septembra 1945, str. 1.

²⁰ Ibid.

V Londonu je jugoslovansko delegacijo na prvem zasedanju sveta zunanjih ministrov vodil podpredsednik vlade Edvard Kardelj. Že 18. septembra 1945 je jugoslovanska vlada v Londonu objavila svojo spomenico, in ob tej priliki je Kardelj dejal:

»...Pravilna rešitev je lahko samo ta: Julijska krajina kot etnična in ekonomska enota pripada Jugoslaviji, Trst dobi kot mesto z italijansko večino takšno avtonomijo, ki bo popolnoma zagotovila vse narodnostne pravice italijanskemu prebivalstvu. Trst bo v Jugoslaviji dobil status federalne enote. Zato je jasno, da bodo italijanskemu prebivalstvu v polni meri zagotovljene njegove narodnostne pravice. Zavedajoč se dejstva, da je tržaško pristanišče obenem tudi pristanišče vseh držav, ki k njemu ekonomsko gravitirajo, bo Jugoslavija dala tržaškemu pristanišču položaj svobodnega pristanišča. Prav tako je pripravljena nuditi vse ugodnosti na železnici... Položaj federalne enote, ki ga zagotavljamo Trstu v okviru Jugoslavije, omogoča Trstu ne samo, da sodeluje kot posebna državnopravna enota pri oblikovanju zakonodaje Jugoslavije, temveč da ima možnost neposredno v vrhovnem zakonodajalnem telesu razvijati svoje ekonomske interese...«²¹

Na tiskovni konferenci, ki jo je imel Edvard Kardelj v jugoslovanskem veleposlaništvu v Londonu 21. septembra 1945, je še podrobneje opisal namere Jugoslavije do Trsta, morda tudi zato, ker so na zasedanju konferenice zunanjih ministrov 19. septembra med drugim sklenili, da bi namestniki zunanjih ministrov poročali o možnosti delovanja take mednarodne oblasti v Trstu, ki naj bi upravljala s tržaško luko in prometnimi povezavami tako, da bi zadovoljevala tudi potrebe vseh srednjeevropskih držav.²² Zbranim novinarjem je jugoslovanski načrt predstavil takole:

»...Če govorim konkretneje: Naša vlada ima načrt, da da Trstu pod jugoslovansko suverenostjo pravice posebne federalne enote. In kaj to v naši federaciji pomeni? Razen vseh demokratičnih državljanskih pravic za prebivalce ne glede na spol, pleme in vero pomeni to, da prebivalstvo države voli svoj lastni parlament, to je predstavništvo, ki izdaja zakone na temelju vsezvezne ustave in svoje lastne ustave, in da se iz tega parlamenta sestavi državna vlada, ki je odgovorna parlamentu in ki v mejah zakonov – tako zveznih kakor državnih, samostojno upravlja državo itd. Ker ni razlikovanja po narodnosti in so v Trstu Italijani v večini – pomeni to, da bosta parlament in vlada sestavljena povečini iz Italijanov. Toda pravica posebne federalne enote v federativni Jugoslaviji pomeni še nekaj več. Pomeni udeležbo v zveznem parlamentu z velikim vplivom v njem. Verjetno veste, da naš načrt

²¹ Trst v borbi za demokracijo, rokopis, april 1945, arhiv CK ZKS

²² Keesing's Archiv der Gegenwart,, Wien 1945, str. 440/E.

ustave določa parlament iz dveh domov: iz zvezne skupščine in skupščine narodov. Oba domova sta enakopravna. Vsak zakon mora biti sprejet v obeh domovih, če naj bo polno veljaven. To je jamstvo za enakopravnost narodov v Jugoslaviji. V zvezno skupščino se namreč volijo poslanci v sorazmerju s številom prebivalstva v posameznih enotah, v skupščino narodov pa pošlje vsaka federalna enota isto število poslancev ne glede na število prebivalstva te federalne enote. Tako bo milijon Slovencev imelo 25 zastopnikov v tem domu, prav tako pa bo imela 25 zastopnikov tudi Srbija s 4 milijoni prebivalcev. Za Trst pomeni to, da bi tudi on imel isto število, namreč 25 zastopnikov. Vprašanje skupnega življenja tega mešanega, pretežno italijanskega mesta z Jugoslovani ima svojo idealno rešitev.

Treba je najti še najboljšo rešitev za problem, kako zagotoviti interese nekaterih držav Srednje in Vzhodne Evrope, ki jim je Trst od nekdaj služil kot luka, za katero se tudi danes zanimajo. Mislim, da je mogoče za to vprašanje najti posebno rešitev. Tržaško pristanišče bi bilo po vzoru svetovnih pristanišč na svetu svobodna luka, odprta vsem državam izven jugoslovanskega carinskega ozemlja, da bi pa se zagotovil vpliv prizadetih držav na upravo pristanišča, ne bi bilo težko najti ustrežajoč organizacijski forum. Mislim, da bi bila taka rešitev tržaškega vprašanja absolutno sprejemljiva, tako z gospodarskega stališča kakor tudi s političnega, namreč, da bi mogla presekatiti tržaški gordijski voz in postati trden temelj miru v tem delu Evrope, posebno tako zelenega harmoničnega življenja Jugoslovancev in Italijanov.«²³

Jugoslovanska vlada je torej jasno ločevala problematiko Trsta in pristanišča Trsta. Medtem ko je za mesto Trst videla pravično rešitev le v njegovi priključitvi k Jugoslaviji, je za tržaško luko predvidevala nekakšen status odprtega mesta. Rešitve, ki jih je Edvard Kardelj nakazal na tiskovni konferenci v Londonu, je nekaj pozneje v pisni konkretizirani obliki predal svetu zunanjih ministrov. Preciznost jugoslovanske argumentacije je napravila velik vtis. To so priznavali celo tisti, ki niso bili naklonjeni jugoslovanskim zahtevam.²⁴ Zaradi tega in pa, ker gre pri jugoslovanskem načrtu, čeprav za kratek čas, vendar za domišljen in – ob dobri volji brez primesi hladne vojne – tudi sprejemljiv načrt, pa tudi zaradi tega, ker je po mojem mnenju v celoti manj znan, naj ga podrobneje predstavim.

Jugoslovanska argumentacija je izhajala iz treh osnovnih načel:

1. Pravice ljudstva – v tem primeru prebivalcev Trsta – do samoodločbe.

²³ Slovenski poročevalec, Ljubljana, 22. septembra 1945, str. 1.

²⁴ Janko Jeri, Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni, Ljubljana 1960, str. 135. (Dalje: Jeri...)

2. Treba je zagotoviti normalen razvoj Trsta z vidika njegovega zaledja, ki je etnično čisto jugoslovansko.

3. Nujnost, da luka Trst služi nemoteni mednarodni trgovini z državami, ki v ekonomskem pogledu gravitirajo k njej. Da bi zagotovili uresničitev teh načel, mora Trst postati federalna enota Jugoslavije, je menila jugoslovanska vlada, s svobodno luko, ki bi bila zunaj jugoslovanske carinske cone. Ta luka bi morala biti pod mednarodno upravo prizadetih držav.

O tem, kakšna federalna enota naj bi bila Trst znotraj Jugoslavije, je jugoslovanski predlog predvideval tole: Trst bo posebna federalna država Demokratične federativne Jugoslavije. Meje države Trst so določene s površino samega mesta Trsta. V skladu z jugoslovanskim federativnim sistemom federativne enote določijo svojo ustavo in urejajo svoje notranje odnose. Na ta način naj bi Trst sam določal svoj kulturni in politični razvoj, upošteva načela enakih pravic vseh narodov in demokratske oblike vladavine. Tako bodo pravice Italijanov kot večine v mestu Trstu povsem zagotovljene, medtem ko bi ustavo sprejemala svobodno izvoljena ustavodajna skupščina mesta Trsta. Federalna država Trst bo imela svoj parlament, svojo vlado in svoje vrhovno sodišče, medtem ko bi se njen pravni in politični status izražal s sprejemanjem in izvajanjem zakonov v njenih organih s področja notranjih zadev, policije, jurisdikcije, izobraževanja, lastnih financ, urejanja gospodarstva, lokalnih komunikacij in vseh drugih, ki zadevajo Trst kot federalno državo.

Takšen Trst bi bil, po jugoslovanskih načrtih, hkrati s svojimi inštitucijami tudi kulturno središče, katero bi preko svojih višjih šol in drugih kulturnih in znanstvenih ustanov zagotavljalo izobraževanje in pouk za celotno italijansko manjšino v Jugoslaviji. Edine zadeve, skupne z drugimi federalnimi državami, bodo tiste splošne, ki se tičejo vseh federalnih enot v skladu z osnovnimi načeli federacije, kakor so zunanje zadeve, komunikacije, monetarni sistem. Enakost z drugimi federalnimi enotami in enaka zastopanost vseh federalnih enot kot tudi skupščina narodnosti bodo zagotavljale federalni državi Trst, da jugoslovanska federativna zakonodaja ne bo v nasprotju z njenimi interesi.

Posebej je jugoslovanski načrt predvideval ureditev tržaške luke kot svobodne: svobodna luka Trst bo internacionalizirana. Kot svobodna luka bo pod posebno mednarodno upravo, pod kompetenco te uprave pa bi prišle vse zadeve svobodne luke, naprave in skladišča. Celoten tehnični aparat luke in druge službe, ki so povezane z njo, vse to bi zagotovila Jugoslavija, bi prišli pod upravo tega mednarodnega telesa. Predstavniki prizadetih držav bi bili člani mednarodne uprave. Mednarodna uprava – za vsako mesto v njej naj bi kandidirali trije kandidati – namešča in odpušča direktorja svobodne luke in kapitana svobodne luke, ki morata oba biti državljana Demokratične fe-

derativne Jugoslavije. Svobodna luka bi bila del luke Trst. Vanjo bi sodile vse naprave in skladišča od pomola O do pomola IV in od obale V do obale VII, to se pravi vsi tisti deli luke, ki so bili zgrajeni za mednarodni promet. Kompetence, organizacija in metode, po katerih bo mednarodna uprava delovala, bodo določeni s sporazumom med prizadetimi državami. Ta sporazum – statut, bi bil mednarodnopravno obvezujoč za vse države, ki bi uporabljale luko Trst. Nadomestil bi sporazum z Jugoslavijo o odstopu javnih področij (luk, naprav in skladišč za mednarodno uporabo). Ko bi bil statut sprejet, ne bi mogel biti več spremenjen brez soglasja Jugoslavije.

Statut pa bi moral zagotoviti:

1. da bo svobodna luka mogla kot pravna oseba sklepati pogodbe;
2. da bo predaja blaga v svobodni luki izvzeta iz carinskih dajatev, kakor tudi vseh drugih jugoslovanskih taks in davkov. Mednarodna uprava lahko predpiše samo takse za vzdrževanje naprav luke, za njihovo izboljšanje in tudi za amortizacijo. Vsi prihodki svobodne luke se lahko uporabljajo v te namene;
3. da je mednarodna uprava dolžna vzdrževati svobodno luko, njene naprave, jih izpopolnjevati in modernizirati;
4. da določajo luške oblasti in pomorsko jurisdikcijo v svobodni luki organi Jugoslavije, to je njena federalna enota Trst, in sicer v skladu s predpisi, ki jih bo v okviru statuta predpisala mednarodna uprava;
5. da ima Jugoslavija svojega visokega komisarja v svobodni luki. (Ta bo v stiku z mednarodno upravo v korist Jugoslavije. Njegova naloga bo ščititi jugoslovanske interese v luki in nadzorovati izpolnjevanje jugoslovanskih obveznosti do mednarodnega statusa tržaške svobodne luke. Hkrati bo deloval kot posrednik med mednarodno upravo in jugoslovanskimi oblastmi.);
6. da bodo železniške storitve v svobodni luki izvajale jugoslovanske državne železnice;
7. da bodo v tehničnem aparatu svobodne luke državljani Demokratične federativne Jugoslavije in predvsem prebivalci Trsta, ki imajo potrebne izkušnje.

Vse transportne olajšave, ki jih Jugoslavija postavlja tujemu blagu v tranzitu in ki uporabljajo svobodno luko Trst, se bodo razširile na vse države pod enakimi pogoji.²⁵

²⁵ Pismo Edvarda Kardelja svetu zunanjih ministrov v Londonu z dne 27 septembra 1945, arhiv CK ZKS.

Konferenca zunanjih ministrov v Londonu se je, kot vemo, končala neuspešno; niso podpisali niti zapisnika o sklepih, o katerih *-'so* se že sporazumeli. Vsi člani sveta zunanjih ministrov so bili prepričani, da mora postati Trst svobodno pristanišče, vsi, razen sovjetskega zunanjega ministra, pa so bili tudi prepričani, da ne sme priti pod jugoslovansko suverenost.²⁶ Jugoslovanske zahteve se v temeljnih elementih niso več spreminjale, gotovo pa zdaj lahko tvegamo podmeno, daje o usodi Trsta, podobno kot o usodi Avstrije in nemškega vprašanja, odločala tako imenovana »visoka politika«. Pomembni so bili medzavezniški spori, to je spor med zahodnimi zavezniki in Sovjetsko zvezo. Prepričanje zahodnih zaveznikov, da bi s Trstom pod jugoslovansko suverenostjo Sovjetska zveza dobila eno najpomembnejših luk v srcu Evrope, je bila močnejša od drugih argumentov. Jugoslovanski vpliv na reševanje tržaškega vprašanja je bil v tem kontekstu tudi v bodoče zanemarljivo majhen.

Summary

The Yugoslav Approach to Trieste June-September 1945 – Kardelj's Draft Proposal at London Conference in September 1945

The paper considers a relatively unknown matter: an idea - a draft proposal for the City of Trieste authored by Edvard Kardelj. He agreed with and adopted in full the professional argumentation provided by primarily Slovenian and Croatian scholars. It refers to the period prior to the first session of the Council of Foreign Ministers in London in September 1945. In that meeting on 18 September 1945 the Yugoslav delegation headed by the then Vice President of the Federal Government, Edvard Kardelj, proposed a memorandum with the draft proposal for the City of Trieste. The draft was made between May and October 1945. It proposed complete autonomy for the City of Trieste as a seventh federal unit of the Democratic Federal Yugoslavia and the status of a free harbour under international management for the Port of Trieste. Even the opponents of Yugoslav requirements recognized the memorandum and its detailed argumentation. However, the Trieste destiny was determined by „high politics“ in which professional argumentation did not carry special weight.

Keywords: Draft proposal for the City of Trieste, Council of Foreign Ministers, Edvard Kardelj, Yugoslavia, Italy

²⁶ Jeri... str. 137.

Sažetak

Odnos Jugoslavije prema Trstu u razdoblju lipanj- rujna 1945. – Kardeljev nacrt na Londonskoj konferenciji u rujnu 1945.

Članak obrađuje dosad manje poznatu problematiku zamisli/nacrta o rješenju pitanja grada Trsta, čiji je glavni autor bio Edvard Kardelj. On se priklonio i u cjelini preuzeo stručnu argumentaciju koju su pripravili ponajprije slovenski i hrvatski znanstvenici. Radi se o vremenu prije prvoga zasjedanja Vijeća ministara vanjskih poslova u rujnu 1945. u Londonu. Na tom je sastanku jugoslavenska delegacija koju je vodio tadašnji potpredsjednik savezne vlade Edvard Kardelj, 18. rujna 1945. predložila memorandum koji je sadržavao prijedlog nacrt rješenja pitanja Trsta. Nacrt je nastajao otprilike od svibnja do listopada 1945. i za grad Trst predviđao potpunu autonomiju i status sedme federalne jedinice Demokratske Federativne Jugoslavije, a za luku Trst položaj slobodne luke pod međunarodnom upravom. Detaljno argumentirani memorandum zadobio je priznanje čak i protivnika jugoslavenskih zahtjeva, ali je sudbinu Trsta odredila "visoka politika" u kojoj stručni argumenti nisu imali posebnu težinu.

Ključne riječi: Tršćansko pitanje, Jugoslavija, Edvard Kardelj, nacrt rješenja pitanja Trsta (18. rujna 1945.), status slobodnoga pristaništa pod međunarodnom upravom